

Sipos Dávid

Kolozsvár

A Zilah-belvárosi Református Egyházközség orgonáinak története

Die Geschichte der Orgeln von der reformierten Kirchengemeinde
in Zillenmarkt, Innenstadt. Zusammenfassung

Die erste Orgel der reformierten Gemeinde Zillenmarkt wurde 1788 von dem sächsischen Orgelbauer Michael Kestner aus Klausenburg gebaut. Von Michael Kestner ist nur wenig bekannt, es sind nur zwei Orgeln aufbewahrt geblieben, eine in Klausenburg und die andere in Kisfülpös. Die von ihm gebaute Orgel in Zillenmarkt wurde zuerst 1824, dann später 1867 wieder renoviert. Der Orgelbauer aus Großwardein István Jónás hat die Orgel zwischen 1867-1868 wahrscheinlich nicht nur renoviert, sondern auch umgebaut. Die umgebaute Orgel wurde von vielen als ein neues Instrument betrachtet. Das war der Grund, dass der Bau der Orgel aus dem Jahre 1868 ihm als Orgelbauer zugeschrieben wurde. Die Forscher meinten, dass die Kestner-Orgel in der Gemeinde erhalten geblieben ist, die dann von der Gemeinde 1904 an die Reformierte Gemeinde in Ördökgút verkauft wurde. Die jetzigen Forschungen beweisen, dass die Kestner-Orgel nach 1868 an sich kein originales Instrument mehr war. So wurde die von Jónás umgebaute Kestner-Orgel von der reformierten Gemeinde in Ördökgút gekauft. Sie war im Jahr 1944 schon sehr abgenutzt und in den nächsten Jahren schon ganz kaputt gegangen. Die reformierte Gemeinde Zillenmarkt hat sich im Jahr 1906 vorgenommen eine neue Orgel bauen zu lassen. Noch in diesem Jahr wurde die neue zweimanualige Orgel mit 22 Registern von dem Orgelbauer Sándor Országh aus Budapest-Rákosfalva gebaut. Diese Orgel hat die Gemeinde öfter renovieren lassen, bis sie sie 1940 von der Firma Angster und Sohn umbauen lassen wollten. In dem ersten Umbauplan waren nur kleine Änderungen vorgenommen, aber die Registerzahl blieb ungeändert. 1944 hatte die Gemeinde einen anderen Plan. Sie wollten eine passende Konzertorgel für ihre Kirche bauen lassen, mit drei Manualen, mit 32 Registern, davon 3 Zungen. Die Orgelbaufirma hat die Orgel wegen des Weltkrieges nicht fertiggebaut. Es sind von 3 Manualen, 2 Manuale, von 32 Registern nur 21 Register geblieben. Obwohl der Spieltisch 3 Manuale hat, wurde das Werk des zweiten Manuals nicht eingebaut. Der Orgelbau wurde bis jetzt nicht beendet.

Schlüsselwörter: Orgeln, Zilah (Zaláu, Zillenmarkt) die reformierte Kirchengemeinde in Zillenmarkt, Innenstadt, Michael Kestner, István Jónás, Sándor Országh, Firma Angster und Sohn.

A templom már megnagyobbítva, a hívek abban kényelmesen helyet foglalhattak; de mégis hiányzott valami, mi az isteni tisztelet emelkedettségével, a hívek ábitatós-kodásával oly szoros összefüggésben van... az orgona.¹

Magyarósi István zilahi lelkipásztor a fenti sorokat a zilahi református templomban 1788-ban felállított Kestner-orgonáról írta 1880-ban. Akkoriban már a második orgona szólt Magyarósi templomában, s talán maga sem gondolta, hogy ezt a mondatot az elkövetkező több mint hat évtizedben még sokszor leírhatta

¹ Magyarósi István: *A Zilahi Ev. Ref. anyaszentegyház története*. Kolozsvár 1880, 50. (A továbbiakban: Magyarósi István 1880.)

volna. A zilahi reformátusok a környéken egyedülálló módon 155 év alatt 3 orgonát építettek, azokat rendszeresen javították, és a gyülekezetben ez idő alatt 12 ismert és kevésbé ismert orgonaépítő fordult meg. Az erdélyi református orgonaépítési, vásárlási és javítási mutatókat nézve akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy más gyülekezetekhez képest Zilahon az orgonaépítők egymásnak adták a templom kilincset. Ekkora orgonaépítési, karbantartási kedv bizonyára összefüggésben volt a gyülekezet anyagi helyzetével, de legfőképpen azzal az igénnyel, amelyről Magyarósi István is írt: a zilahi gyülekezet mindig úgy gondolta, hogy istentiszteleti éneklése csak orgonaszóval teljes, és ezt nem megfelelő vagy romlásnak indult hangszerrel nem tudta elképzelni. Illő tehát, hogy ennek az igyekezetnek emléket állítsunk e tanulmányban.

A gyülekezet első orgonája és annak építője is figyelemre méltó: Michael Kestner vagy Kestner Mihály 18. századi kolozsvári orgonaépítő volt, akinek biztosan csak három orgonáját ismerjük: a Kolozsvár-alsóvárosit (1775), a kisfülpösit (eredetileg Marosfelfaluba építette 1790-ben), és a zilahit (1788).² Neki tulajdonítják még a noszolyi, györgyfalvi (róm. kat. templom) és a magyarbükkösi orgonát is. A három Kestner-orgona közül csak kettő, a kolozsvári és a kisfülpösi maradt fenn, a zilahi megsemmisült, építéséről sajnos elsődleges forrás már nem található. A Kestner-orgona építéséről először Magyarósi István írt, őt idézte Dávid István is.³ Magyarósi írása szerint a gyülekezetnek régi vágya volt az, hogy a megnagyobbított zilahi templomba orgonát építtessenek, de ennek egyik akadálya volt, hogy az építkezések miatt üres volt az egyház kasszája. Ennek ellenére 1788. február 27-én az egyházközségi konzisztórium szerződést kötött Michael Kestnerrel az új orgona építésére, amely szerint Kestner Mihály kötelezi magát, hogy 700 magyar forintért a maga materiájából 8 nagy mutatis orgonát készít, melyben lenni fog dob, tremula, posána a hozzávaló mutatiókkal együtt. A konzisztórium 14 napi haladékot kért Kestnertől, hogy megbeszéljék a gyűjtést. A gyülekezet örömmel fogadta a szerződés megkötésének hírért, és nem akadt senki, ki a költségek hordozását örömmel el nem vállalta volna. A konzisztórium írt Kestnernek, hogy a szerződést fenntartják, és kérték az orgona mielőbbi elkészítését és leszállítását. Az orgona 1788 őszére készült el, a hívek nagy öröme.⁴ Az orgonán levő feliratot Magyarósi és Dávid kétféleképpen idézte. Magyarósi szerint „Ezen hangicsáló orgonát, chorust és a koronát Kolozsváron lakó Kistner Mihály orgonacsináló készítette 1789.”⁵ Dávid István viszont már 1788-at ír. Mivel Magyarósi is 1788 őszére datálta az orgona leszállításának idejét, valószínű, hogy az 1789-es dátum nyomdahiba volt.

Ezt az orgonát a gyülekezet 1823-ban akarta javíttatni, de az év templomrenoválásal telt el, így az orgonajavítás 1824-re maradt.⁶ 1824. július 17-én a konzisztórium megtárgyalta az orgona javításának ügyét:

„Előülülő főcurator kedves atyánkfia előadja, hogy a templomban levő orgona megromolván az az Ekklesia és Consistorium tagjai köztudások szerint is dissonansá lett. Mire nézve jó lenne azt a Bányáról történetesen idejött, és most itten a városon levő orgona-csinálóval a nagyobb költség elkerülése tekintetéből megiga-

² Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Polis Kk, Kolozsvár 1996, 193.

³ Dávid István: *i. m.* 152.

⁴ Magyarósi István 1880, 50.

⁵ Uo.115. Dávid István: *i. m.* 152.

⁶ Magyarósi István 1880, 69.

zített. Közönségesen tudtván az említett orgonának, mint a templombéli isteni-tisztelet egyik segéd-eszközének nem csak dissonansá léte, hanem annak külső látható sípjában, fűvójában, úgynémely mutatioiban való megromlása, annál fogva a főcuratori előadás elfogadása mellett F[első]Bányára való orgona-csináló Dobolyi Ferenc ezen Consistoriumba személyesen behívattatván, a v. curatorok jelenlétekben Ekklesiánk orgonistája Konrát András által nékie az orgona hogy megmutattasson, határozatott. Az orgonának megnézése után tehát annak jó-móddal való megigazítása felől oly móddal egyezett meg az említett orgona-csinálóval a Consistorium, hogy az igazításhoz megkívántató materialet az Ekklesia adván, emellett a munkáért adni fog 80 rénes forintokat váltócédulában és kosztot, a munka elvégzésekor pedig az orgona igazítót F[első]Bányára lakása helyére szekérrel hazaküldeni tartozzék. Mely munkára való felügyelet, a materialek megszerzése és a pénz kifizettetése főcurator kedves atyánkfíára bízott.⁷

A javítás költsége 81 forintot tett ki, amelyet még 1823-ban gyűjtöttek össze erre a célra.⁸

Az orgona 1867-ig szólt a zilahi templomban, de akkorra már annyira romlásnak indult, hogy máris csaknem használhatatlanná vált.⁹ A konzisztórium 1867. szept. 1-én elhatározta, hogy Nagyváradról odahívják Jónás István orgonaépítőt, hogy az orgonát vizsgálja meg.¹⁰ A vizsgálat eredményét 1867. november 6-án ismertették a konzisztóriummal, mely szerint

„[...] az orgona annyira romladozott állapotban van, hogy csaknem merőben használhatatlanná, s minthogy a régiség miatt elkorhadt alteste nem fogja sokáig megbírni a roppant nehéz feltestét: maholnap önmaga terhe alatt összeroskad. Azon kívül a beszerkezete s részei is, mind fa, cin és acél részei a régiség miatt úgy elkoptak, hogy sürgős kijavítása mulhatatlanná vált.¹¹

A javítás mellett Jónás azt is javasolta, hogy a meglévő regiszterek mellé egy fisharmonika nevű harmónium nyelvsípsort is beépít.¹² A fisharmonikával az orgona ára 620 forintot tett ki (anélkül 500 lett volna), és a konzisztórium minden előre nem látható költséget felszámolva 800 forintot irányzott elő a javításra.¹³ A konzisztórium azt is elhatározta, hogy nagy egyházgyűlést hívnak össze november 8-ra, amelyen meghatározzák a gyűjtés módját és az egyháztagok adományainak mértékét. A gyűlésen azt is elhatározták, hogy a helyi lelkészeket kérik fel, hogy azok egyházi szónokla-
taikkal igyekezzenek a népet ezen ügy iránt lelkes buzgóságra indítani.¹⁴

⁷ Román Országos Levéltár (Arhivele Statului), Szilágy megyei Igazgatóság. F 220 – A Zilahi Református Egyházközség levéltára. 10/1820–1825. A zilahi konzisztórium gyűléseinek jegyzőkönyve. 1824. július 17., 54.

⁸ Magyarósi István 1880, 69.

⁹ A Zilah-belvárosi Református Egyházközség levéltára helyben (A továbbiakban ZilahLvt), I/47 Presbitériumi jegyzőkönyvek (PresbJkv) 1864–1868. 1867. szept. 1., 247.

¹⁰ ZilahLvt, I/47 PresbJkv 1864–1868. 1867. szept. 1., 247. Magyarósi István ehhez még azt is feljegyezte, hogy Jónás István útja 16 forintba került. Magyarósi István 1880, 94.

¹¹ ZilahLvt, I/47 PresbJkv 1864–1868. 1867. nov. 6., 253.

¹² A 19. században szokás volt, hogy a játékasztalba elhelyeztek egy harmónium nyelvsort, amely játszható volt a manuálról. A többi regiszterrel általában nem kapcsolták össze, mert legtöbbször más-képpen szólalt meg, mint azok. Ilyen regiszter volt például a debreceni Nagytemplom orgonájának játszó-asztalában is. Vági Gyula budapesti orgonaépítő szíves közlése.

¹³ ZilahLvt, I/47 PresbJkv 1864–1868. 1867. nov. 6., 253.

¹⁴ Uo. 253.

Az egyházugyűlést november 9-én tartották meg, és már akkor begyűlt önkéntes adományokból és ígéretekben 99 forint. Azt is elhatározták, hogy ha az adakozásból nem kerülne össze a szükséges pénzösszeg, akkor a maradékot arányosan kiróják. A konzisztórium aznap ülésén Czell Benő gondnok beszámolt a délelőtti egyházugyűlésről és az összegyűjtött pénzösszegekről, és ez alkalommal is összeadtak 10 forintot. A konzisztórium biztosokat nevezett ki utcák szerint az adományok gyűjtésére. Ezen kívül azt is elhatározták, hogy november 25-én bált rendeznek az orgonajavítás támogatására, és ennek lebonyolítására bizottságot nevezett ki a konzisztórium.¹⁵ December 8-án átadták a bál jövedelmét,¹⁶ 1868. január 5-én¹⁷ és 19-én¹⁸ pedig a biztosok az általuk összegyűjtött pénzt, de a gyűjtés nem fejeződött be. Érdekesség, hogy Pető József zilahi származású nagyenyedi lakos is adományozott az orgonára 10 forintot.¹⁹ A következő, 1868. február 16-án tartott konzisztórium gyűlés jegyzőkönyve arról tudósít, hogy Jónás István visszaküldte az aláírt szerződést az orgona kiigazítása iránt, és jelezte, hogy márciusban elkészítve hozza az orgonát.²⁰ Március 22-én az elnök tájékoztatta a konzisztóriumot, hogy az orgona készen van, és Jónás kéri az egyházközséget, hogy Váradra küldjön az orgona után 4 ernyős szekeret.²¹

Az orgona beszereléséről nincsen további adatunk, a gyűjtés viszont folytatódott a javítás befejezése után is. Még ugyanezen a március 22-i gyűlésen jóváhagyták az orgona javítására az újabb kiadásokat.²² A pénz összeszedése körül lehettek bonyodalmak, mert június 2-án a konzisztórium gyűlés megbízta a főjegyzőt, hogy azok ügyét, akik nem tettek eleget a kiadásnak, jelentse be a kapitányi hivatalba.²³ Ez az utolsó adatunk a Jónás-féle orgonajavításról.

A gyülekezetet 1889-ben is foglalkoztatta az orgona ügye, átépítésén vagy új hangszer építésén gondolkoztak. A templom renoválásának 1889-es költségvetés-tervezetében az orgona-tételnél a következő szerepel:

„1 drb külsőleg egyszerű, a templom belsejével összhangzatos külsejű orgona. Hangerősség és hangváltozat-szám normálisan felvett 1000 hívó után számítva, egészen új teljes kiállítással, beleértve sípok, szélszekrény sípláda, játékasztal, billentyűzettel (chromatikus és diatonikus) pedál, regiszterek, fúvókkal együtt, hozzá számítva minden segédmesterségek munkáit felállítással, 18 hangváltozatot (stimm) véve fel a fentjelzett kiállítással hangzatonként 120 [forint]. Orgona építőmunka összesen 2160 forint.”²⁴

Az egyházkerület azonban az orgona(újja)építést a gyülekezet anyagi helyzetére való tekintettel nem engedélyezte.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Magyarósi István könyvében tévesen szerepel a Jónás-féle költségvetés-tervezetben a fishármonika helyett a tíz harmonika (valószínűleg a fis-t

¹⁵ ZilahLvt, I/47 PresbJkv 1864–1868. 1867. nov. 9., 254.

¹⁶ Uo. 1867. dec. 8., 257.

¹⁷ Uo. 1868. jan. 5., 161.

¹⁸ Uo. 1868. jan. 19., 168–169.

¹⁹ Uo. 1868. jan. 19., 168–169.

²⁰ ZilahLvt, I/48 PresbJkv 1865–1870. 1868. febr. 16.

²¹ Uo. 1868. márc. 22.

²² Uo. 1868. márc. 22.

²³ Uo. 1868. jún. 2.

²⁴ Erdélyi Református Egyházkerület (EREK), Igazgatótanácsi levéltár (IgtanLvt) VI/66/1892 Zilahi templom javítása

olvasta tíznek), melyet ő úgy értelmezett, hogy az tíz regisztrert jelent. Dávid István pedig Magyarósi Istvántól idézte a szöveget, így ő is „tíz harmonikáról”, azaz regisztrerről tud.²⁵ Hasonlóan tévesen értelmezte Magyarósi a jegyzőkönyvi bejegyzéseket az orgona javításával kapcsolatosan. Új orgona építéséről írt, holott a jegyzőkönyvek mindig az orgona javításáról, kiigazításáról szólnak. Kérdés, hogy Jónás István miért Váradról küldte az orgonát, és miért nem javította a helyszínen. Elképzelhető, hogy a régi Kestner-orgonát Váradra vitte, és ott javította meg, vagy bővítette ki, de erről feljegyzés még nem került elő.

Az is furcsa, hogy Magyarósi 12 évvel az orgona javítása után ekkorát tévedett. Az orgona megjavításának kizárólagos emlegetése az elsődleges forrásokban viszont szinte egyértelművé teszi, hogy Jónás a régi Kestner-orgonát megjavította, kibővítette, esetleg valamilyen mértékben át is alakította, vagy egyes részeit felhasználta. Bevett szokás volt, hogy új orgona építésekor a gyülekezet az orgonaépítőnek adta a régi orgonát, amelynek az árát az orgonaépítő az új árából levonta.²⁶ Ha Jónásnak is átadták volna a régi orgonát (függetlenül attól, hogy milyen célból), annak okvetlenül meg kellett volna jelennie a szerződésben, számadásokban, és azokban a jegyzőkönyvekben, amelyekben rögzítették a megegyezést az orgonaépítővel, hogy a régi orgona árát az orgonaépítő levonta az új árából. Azt nem tudjuk eldönteni, hogy ennek a régi-új orgonának hány százaléka volt Kestner és hány százaléka Jónás, és azt sem tudjuk eldönteni, hogy ez akkor Kestner-, illetve Jónás-orgona volt, de egy dolog biztos: a zilahi templomban 1868-tól csak egy orgona állt. Hogy ez a tény elsikkadt, nemcsak a zilahi orgona történetét, hanem a szilágyballai és az ördögkúti orgonáét is befolyásolta.

Ez az orgona 1904-ig volt a gyülekezetben. 1904. március 22-én az egyházközség elhatározta, hogy új templomot építtet. Bár Magyarósi István szerint az egyházközség csak 1906 januárjában tette meg az új orgona építése körüli előleges intézkedéseket,²⁷ valójában az egyházközség már 1904-ben tapogatózott egy új orgona építésének ügyében. Erre az első bizonyíték Angster József pécsi orgonaépítő 1904. november 8-án kelt levele, amelyben az egyházközség november 1-jén keltezett levelére válaszol. Angster levele arról tudósít, hogy valamelyik levél megírása előtt járt Zilahon a megbízottjuk, aki már felmérte a régi (Jónás vagy Kestner-Jónás-féle) orgonát, és annak értékét 3-400 forintban határozta meg. Angster azt is felajánlotta, hogy a templom felépítése után szívesen küld valakit, aki felméri az új istenházát, és megbeszéli az egyházközséggel az orgona-ügyet.²⁸ A régi orgona eladása és az új megépítése tehát már 1904-ben napirenden volt. Erre a köztudott tényre hivatkozva írta meg 1904 októberében Kuszto Gyula ördögkúti lelkész azt a levelet, amelyben kéri, hogy tekintettel az ördögkúti eklézsia szegénységére, a zilahi gyülekezet minél olcsóbban adja el nekik a régi orgonát. Azt is megírta, hogy az orgona vásárlására kegyes adományokból már összegyűlt 200 korona, és „vajha minél kevesebb lenne az az összeg, mit a meglévőkhöz kellene pótolni, hogy az orgona birtokába juthassunk.”²⁹ Az ördögkúti egy-

²⁵ Magyarósi István 1880, 94. Dávid István: *i. m.* 152.

²⁶ Például Kolozsvár-Alsóvároson, Tövisen a róm. kat. gyülekezetben (Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Tövisi Plébánia iratai. Plébániai iratok 1874–1890. VIII/19/b, 5. doboz), Radnóton (A Radnóti Református Egyházközség levéltára helyben, I/13 PresbJkv 1924. jún. 22., 354.).

²⁷ Magyarósi István: *Emlékkönyv a zilahi református templom építésének történetéről*. Zilahi ref. Egyházközség, Zilah 1907 (a továbbiakban Magyarósi István 1907), 9. 18.

²⁸ ZilahLvt, 1904-es dosszié, lelt. szám 1756: Az egyházközség orgona-ügyei 1904–1958. 1904-es csomó. Angster József 1904. nov. 8-án kelt levele.

²⁹ Zilahi Ref. Egyházközség levéltári lajstromkönyvének másolata. 1973. VIII/C, 59. tétel. Az új elrendezés szerint 1243/3-as leltári számmal az 1904-es PresbJkvk kötetébe téve.

házközség aranykönyve arról tanúskodik, hogy a gyülekezet 1902-től gyűjtött egy orgonára, az adományozók névsora az adományozott összeggel egészen 1905-ig követhető nyomon.³⁰

Nem tudjuk pontosan, hogy az ördögkúti gyülekezet mikor vásárolta meg az orgonát, ez 1904 végére és 1905 elejére tehető. Annyi biztos, hogy a zilahi gyülekezet az Angsterék becslése szerinti legalacsonyabb, 300 forintos áron adta el nekik.³¹ Valószínű, hogy ez az orgona Ördögkúton 1944-re már használhatatlanná vált, és a gyülekezetnek nem volt már pénze a javításra, mert az egyházközségi iktatókönyvben néhány bejegyzés arról szól, hogy a gyülekezet 1944. július 26-án és szeptember 1-én egy bizonyos Juránik M. nagyváradai lakossal harmónium vásárlás ügyében egyezkedett.³² A régi orgona 1949-ben még biztosan a templomban állt, az 1949-es vagyonelejtárban a lelkész megjegyezte, hogy az 1944. októberi ördögkúti harcokban súlyosan megrongálódott, 80 százalékban tönkrement.³³ Az orgona sorsáról több információnk sincsen. Az 1968-ban készült egyházközségi vagyonelejtárban már csak két regiszteres harmónium szerepel, mely szerint ez a harmónium Pokorny gyárában készült.³⁴ 1973-ban ezt (vagy más harmóniumot) a gyülekezet bérbe adta a zilahi egyházközségnek.³⁵ A gyülekezet az 1980-as évekre szinte elnéptelenedett, templomát az 1970-es évek végén lebontották. A templom bútorzatának egy része a nyírsídi református gyülekezet imaházába, másik része a vármezői baptista gyülekezetébe került.³⁶ A nyírsídi imaházba a bútorzattal együtt egy harmónium is jutott, de az orgonát oda nem szállították át. Valószínűleg, hogy 1949–1980 között elkallódott, vagy felszámolták.

Mivel a másodlagos források teljesen új 1868-as Jónás-orgonáról szólnak, az újabb kori orgonakutatóknak „pluszba” maradt a Kestner-orgona a templomban. Az ördögkútiak 1904-es vagy 1905-ös orgonavásárlásáról tudott Dávid István is, és feltételezte, hogy az ördögkútiak a Kestner-orgonát vették meg.³⁷ Ez a vásár logikusnak tűnt, akkor pedig a Jónás-orgona maradt 1904 után a templomban. Erről Dávid István azt írta, hogy valamikor átkerült a szilágyballai református templomba. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy a szilágyballai orgonát is Jónás István építette, és hasonlóan tíz regiszteres, mint a másodlagos források szerinti zilahi Jónás-orgona.³⁸ Azt már láttuk, hogy a zilahi Jónás-orgona tíz harmonikája egy félreolvasás eredménye, tehát nem tudhatjuk pontosan, hogy a Zilahra 1868-ban épült orgonának hány regisztere volt. Ha a tervezett fisharmonikát Jónás beleépítette a Kestner-orgonába, akkor valószínűleg 9 regisztere volt. A szilágyballai adásvételnek ellentmond az is, hogy az egyházközségi másodlagos források sehol sem beszélnek arról, hogy a gyülekezet orgonát vásárolt volna Zilahról.

³⁰ Ördögkúti Ref. Egyházközség levéltára a Zilahi Ref. Egyházmegye levéltárában (továbbiakban ÖrdögkútLvt), jelzés nélkül. Aranykönyv az ördögkúti ev. ref. körlelkészség részére 1895. évi március hó 10-től.

³¹ Az orgonára csak 1484 korona volt, mely a Magyarosi-féle, évenként 100 korona adományból gyűlt össze és a régi orgonából 300 korona. Magyarosi 1907, 19.

³² ÖrdögkútLvt, I/9 Iktatóköny 1943–1954. 73/1944 és 89/1944.

³³ EREK, IgtanLvt, A 14 EREK vagyonelejtára (1949) Ördögkút.

³⁴ ZilahEhmLvt, I/10 Egyházközségek vagyonelejtárai és összesítésük (1968) Ördögkút.

³⁵ ÖrdögkútLvt, VIII/B Számadási ügyek 1973–1974, 104–127. sorszámok. 1973. július 14-én kötött szerződés.

³⁶ Csillag Péter (1980-tól ördögkúti beszolgáló szórványlelkész) szóbeli közlése.

³⁷ Dávid István: *i. m.* 152. Ez részletekben igaz lehetett, lévén, hogy a Jónás-orgona talán tartalmazott Kestner-elemeket is (vagy fordítva: a Kestner-orgona tartalmazott Jónás-elemeket).

³⁸ Dávid István: *i. m.* 142., 152.

Fodor Béla szilágyballai református lelkész 1930-ban írta meg az egyházközség történetét, és abban ő sem tesz említést az orgonavásárlásról. Az orgonát valóban Jónás István építette 1863-ban, „melynek hangjai mellett a mai napig dicsérik Istent”, azaz 1930-ig.³⁹ A feltételezett vásárlást akkor ez után kellene keresni. De arról a zilahi iratok sem tudnak, hogy 1906–1930 között egy alig működő, régi orgona állt volna valahol a templomban. Egyetlen furcsaság az, hogy Fodor Béla nyolc regiszteres ballai orgonáról tud, de a hangszer az 1968-as leltárban már 10 regiszteres orgonaként szerepel, ugyancsak az 1863-as építési dátummal.⁴⁰ A ballai templomban található orgona tíz regiszteres, a játszóasztal fölött évszám nélkül Jónás István névtáblája található, az 1863-as évszámot a játszóasztal előtti kis (dísz?)oromzati mű aljára festett szövegben találhatjuk. Egy kérdés maradt tehát: ha nem Zilahról került Szilágyballára az amúgy sem biztosan 10 regiszteres zilahi Jónás-orgona, akkor hogyan lett a ballai orgona nyolc regiszteréből tíz? Fodor Béla írt arról, hogy 1924-ben Simon László kolozsvári orgonaépítő új sípokkal szerelte fel és kijavította a hangszeret.⁴¹ Kérdés, hogy bővítette-e vagy csak a világháborúban rekvirált sípokat pótolta. Ez egy következő kutatás tárgyát képezi.

1906 januárjában a zilahi gyülekezet már konkrétan foglalkozott az új orgona építésével. Január 15-én a presbitérium utasította a templomépítetető bizottságot, hogy intézkedjenek egy új orgona beszerzésének ügyében.⁴² Magyarósi szerint több orgona-építőtől érkezett ajánlat,⁴³ de ezek közül csak Országh Sándor Rákospalota–Újfaluban (ma Budapest) működő orgonaépítő 1906. február 22-én írt részletes tervezete maradt fenn. E szerint az építendő új orgona diszpozíciója a következő volt:

I. Manuál C – f^m 54 billentyű

1. Principál 8' – érces ropogós zengéssel, 54 cinsíp.
2. Bourdon 16' – mély tömörítő fuvola zengéssel, 54 fasíp.
3. Fuvola 8' – nyílt kellemes fuvola zengéssel, 54 fasíp.
4. Gamba 8' – érces erőskés vonós zengéssel, 42 cin 12 cinksíp.
5. Salicionál 8' – lágú kellemes vonós zengéssel, 42 cin 12 cinksíp.
6. Octáv 4' – éleskés érces ropogós zengéssel, 54 cinsíp.
7. Fugara 4' – érces erőskés zengéssel, 42 cin 12 cinksíp.
8. Dulcia 4' – érces éleskés zengéssel, 42 cin 12 cinksíp.
9. Picola 2' – érces éles zengéssel, 54 cinsíp.
10. Mixtura 2 2/5' 5 sor – érces csengő zengéssel, 270 cinsíp.

II. Manuál C – f^m 54 billentyű

11. Hegedűprincipál 8' – érces kellemes vonós zengés, 42 cin 12 cinksíp.
12. Eolin 8' – lágú kellemes vonós zengéssel, 42 cin 12 cinksíp.
13. Fuvola maior 8' – lágú gömbölyű fuvola zengéssel, 18 cin 36 fasíp.
14. Silvestrina 8' – lágú erőskés vonós zengéssel, 42 cin 12 cinksíp.
15. Fuvola minor 4' – nyílt kellemes fuvola zengéssel, 18 cin 36 fasíp.

³⁹ Fodor Béla: A szilágyballai református egyházközség története. In: Bereczky József–Kádár Géza–Fodor Béla–Dr. Tapsony Endre (szerk.): *Szilágyvárosi református naptár az 1930-as évről*. Szerk. Kiadja a Szilágy-szolnoki Ref. Egyházmegye Lelkésztestülete 1930, 133.

⁴⁰ ZilahEhmlvt, I/10 Egyházközségek vagyonleltárai és összesítésük (1968) Szilágyballa.

⁴¹ Fodor Béla.: *i. m.* 142.

⁴² Magyarósi 1907, 18.

⁴³ Uo.

16. Dolce 4' – kellemes fuvola zengéssel, 18 cin 36 fasíp.
 17. Superoctáv 2' – érces éles csengő zengéssel, 54 cinsíp.

Pedál C – d' 27 billentyű

18. Subbass 16' – mély döngő tömörítő zengéssel, 27 fasíp.
 19. Violinbass 16' – nyílt, kellemes vonós zengéssel, 27 cinksíp.
 20. Principálbass 16' – érces, ropogós tömörítő zengéssel, 27 cinksíp.
 21. Octáv bass 8' – nyílt bariton zengéssel, 27 fasíp.
 22. Cello 8' – nyílt érces kis bőgő zengéssel, 27 cinksíp.

Összesen 1269 síp

Mellékváltozatok (játéktechnikai segítők):

1. Pedal – I. Manuál Copula.
2. Pedal – II. Manuál Copula.
3. I. Manuál – II. Manuál Copula.
4. Teljes Superoctáv Copula.
5. I. Manuál Suboctáv Copula.
6. I. Manuál Pianissimó.
7. I. Manuál Pianó.
8. I. Manuál Mezzoforte.
9. I. Manuál Forte.
10. I. Manuál Fortissimó.
11. Kiváltó.
12. Zárszelep.
13. II. Manuál Superoctáv Copula.
14. II. Manuál Pianó.
15. II. Manuál Mezzoforte.
16. II. Manuál Forte.
17. II. Manuál Fortissimó.
18. Teljes mű.
19. Crescendó – decrescendó redőnyszerkezet a II. Manuál részére.

Az ajánlat az orgona technikai jellemzőiről is részletesen beszámolt. Ezek szerint Ország a zilahi templomba 2 manuálos, 22 regiszteres, pneumatikus rendszerű, kúp-szelepes, szálladás orgonát tervezett. A játszóasztalt az orgona elé helyezi, a billentyűzet celluloid és ébenfa berakásos. A regiszterhúzókat a billentyűzet fölött helyezkednek majd el. A fúvó francia rendszerű, vagyis két magazinos ki és befelé nyíló, azaz tevőleges és tagadó ráncokkal lesz ellátva háromszoros bőrrrel bőrozve. A homlokzati cinsípek tiszta cinből, a belső fémsípek 75% cint és 25% ólmot tartalmazó ötvözetből, a fasípek jávor- és fenyőfából készülnek. Az orgonaépítő 10 500 koronát kért az orgona elkészítéséért, és 6 év garanciát vállalt a hangszerre.⁴⁴

Magyarósi szerint a beérkezett orgonaépítési ajánlatokat az egyházközség azon év május 11-én tárgyalta,⁴⁵ de az valójában március 11-én történt, mert akkor az egyházközség elfogadta Ország Sándor ajánlatát, és a kért 10 500 korona kifizetésének mód-

⁴⁴ ZilahLvt, 1904/1756. 1906-os csomó. 1906. febr. 22-i orgonaépítési ajánlat.

⁴⁵ Magyarósi István 1907, 18.

járól határozott.⁴⁶ Az építés során azonban kiderült, hogy a megtervezett orgona magasabb, mint az új templom karzata, ezért a tervet áprilisban Országgh úgy módosította, hogy az orgona beférjen a karzatra. Így az alacsonyabb orgona az új szekrénytervezettel 9800 koronába került.⁴⁷

Az orgona építésére Magyarósi István beszámolója szerint az egyházközségnek csak 1484 koronája volt, illetve a régi orgona eladásából származott még 300 korona. Ezért gyűjtést rendeztek a hiányzó összeg előteremtésére:

„Hivatkozva a régi és soha meg nem szűnő áldozatkésziségre, ez alkalommal is a közönséghez fordult. Kéréssel keresi fel az egyeseket, egyesületeket. Várakozásában nem is csalatkozott. Egyetlen társulat akadt, mely visszautasította a tiszteletteljes kérést. Az adakozók listáját 15 oldalon keresztül közli Magyarósi, pontosan feltüntetve az adakozók nevét és az adott összegeket.”⁴⁸

Az egyházközség az orgona leszállításának határidejét augusztus 15-ben határozta meg,⁴⁹ de a munkálatok késtek. Szeptember 11-én kelt levelében Országgh Sándor arról írt, hogy az orgonaszerelők bizonyára már megérkeztek az egyházközségbe, és az orgona beszerelését megkezdték,⁵⁰ de a templomépítési naplóban az első orgonabeszerelésre vonatkozó feljegyzés szeptember 21-én található.⁵¹ Október 14-én már a sípok beszerelésénél és az orgona hangolásánál tartottak.⁵² Országgh Sándor október 30-án arról számolt be, hogy az orgona készen van, és

„[...] úgy a Tisztelendő úrnak, mint az igen tisztelt Egyháztanácsnak elég alkalma volt azt úgy részleteiben, mint összeállítva, úgy jó anyag, mint szolid munka tekintetében szigorú vizsgálat tárgyává tenni.”

Országgh Sándor ezt is megjegyezte: „az orgona ára oly jutányos, hogy most midőn a befejezéshez közeledvén, számadást vetvén ezen munkámmal, mintegy 1500–2000 korona veszteséget kell legnagyobb sajnálatomra megállapítanom.”⁵³ Az építési napló szerint a munkálatokat november 3-án fejezték be.⁵⁴

Az átadást-átvételt november 18-án tartották meg Varga József nagykőrösi ev. ref. tanítóképző zenetanár, Lukácsy L. Mátyás volt székesegyházi karnagy, orgonista, dr. Tompa Arthur, Juhos Béla, Dobai Sándor ev. ref. gym. tanár, Győrfi Pál, Kádár Géza jelenlétében.⁵⁵ A bizottság némi hangolási és intonálási hiányt⁵⁶ jegyzett fel,⁵⁷ emellett túl erősnek találták a Mixtúra hangját, és javasolták, hogy azt 3 sorosra gyöngítse a quinta sípsorok csökkentésével. Ezek helyébe pedig két 8' lábás sípsor behelyezését ajánlották. A javaslatban eredetileg a Flauta travers és a Gemshorn (Zergekürt) nevű

⁴⁶ ZilahLvt, 1904/1756. 1906-os csomó. 1906. márc. 11-i szerződés. Régi jelzet szerint C/VIII/3.

⁴⁷ ZilahLvt, 1905–1907 dosszié/1759–1875 leltári számok. 1811.

⁴⁸ Magyarósi 1907. 19–34.

⁴⁹ ZilahLvt, I/169 Építési napló a zilahi ev. ref. templom építéséhez, II. kötet. 261.

⁵⁰ ZilahLvt, 1904/1756. 1906-os csomó. Országgh Sándor 1906. szept. 11-én kelt levele.

⁵¹ ZilahLvt, I/169 Építési napló a zilahi ev. ref. templom építéséhez, II. kötet. 314.

⁵² Uo. 322.

⁵³ ZilahLvt, 1904/1756. 1906-os csomó. Országgh Sándor 1906. okt. 30-án kelt levele.

⁵⁴ ZilahLvt, I/169 Építési napló a zilahi ev. ref. templom építéséhez, II. kötet. 323–326.

⁵⁵ ZilahLvt, 1904/1756. 1906-os csomó. 1906. nov. 18-i orgona átadás-átvétel jegyzőkönyve. Magyarósi 1907. 34.

⁵⁶ ZilahLvt, I/169 Építési napló a zilahi ev. ref. templom építéséhez, II. kötet. 329.

⁵⁷ ZilahLvt, 1904/1756. 1906-os csomó. Az orgonán észlelt hibák. (1906. nov. 20.)

regiszterek szerepeltek, de ezt a Mély-fuvola és Clarinett nevű regiszterekre módosították. Egyéb tervezési hibákat is megjegyeztek, és kérték azok módosítását: a könnyebb tájékozódás kedvéért Országgh cserélje többszínűre a regisztereket jelző táblácskákat; az orgonista padját túl szélesnek találták, és kérték, hogy azt csökkentse 10 centivel. A bizottság többnyire elégedett volt a kivitelező munkájával, de azt is megállapították, hogy a pneumatikus rendszer miatt a hangok kissé később szólalnak meg. A fűjtatást kézi erővel oldották meg, ez pedig a Teljes mű (Tutti) használatakor nem bizonyult elegendőnek, és az egyházi képviselők kilátásba helyezték, hogy amikor az egyházközség anyagi helyzete megengedi, villanymotorral látják majd el az orgonát. A hangszert a bizottság átvette, az észlelt hibák kijavítását és a javaslatok megvalósítását tavaszra tűzték ki.⁵⁸

Magyarósi szerint az új orgona nem sokáig szól: a templom teljesen új volt, falai vízesek, és a tél beálltával az orgona a vízzel telített templomi levegőben csaknem egészen hasznavehetetlenné vált. Sípjai kitágultak, hangját elvesztette, annyira, hogy mellette a harmóniumot kellett használni. Tavasszal azonban a templom falaival együtt az orgona is ki- és megszáradt, és újra működőképes állapotba került.⁵⁹

Az orgona árának törlesztése még 1907-ben is folytatódott,⁶⁰ de az év végére sem sikerült egészében kifizetni.⁶¹ 1907 decemberében az egyházközség már ügyvédi felszólítást kapott a tartozások rendezésére, de megoldatlan volt még egy orgonaszekrény-tervrajz árának kifizetése is.⁶² A tervrajz körüli huzavona egészen 1909-ig tartott, Országgh személyesen és ügyvédjén keresztül is követelte érte a 100 koronát, de az egyházközség nem volt hajlandó fizetni.⁶³ Az utolsó, 1909 júliusában írott levelében Országgh a kifizetés elmaradását fájlalta, és ismételten kérte az összeget.⁶⁴ Ez ügyben további levélváltásról nem tudunk.

Országgh Sándornak azonban nem ez volt az utolsó afférja a zilahi egyházközséggel. Az eklézsia 1911 szeptemberében levelet írt neki, amelyben az orgona hibáira hívták fel a figyelmét, és kérték azok kijavítását. Országgh Sándor meglehetősen kemény hangú választ írt Kádár Géza lelkipásztornak, amelyben arról tájékoztatta, hogy nem szívesen szállna ki Zilahra, és különben is az orgona a szárazság miatt hibásodott meg, ez pedig nem tartozik a garanciális javítások kategóriájába. Emellett kérte egy szakértő hivatalos véleményét is, és közölte, hogy a kért javítást csak később tudja megejteni.⁶⁵ Szeptember folyamán Országgh megkapta a szakértői véleményt, mely szerint a szellőeresztett, az intonálásban és az orgona hangzásában hibák mutatkoztak. Válaszában kifejtette, hogy némely hibákat a szárazság okozott, az intonálás pedig a használatból elváltozhatott, de azt is kifogásolta, hogy mivel a fűjtató ember túl nehéznek találta a fűjtatást, a fűvön álló téglákból néhányat levett, és emiatt szól az orgona gyengébben. A kijavítást későbbre ígérte.⁶⁶ 1912 márciusában Országgh az időjárásra való tekintettel

⁵⁸ ZilahLvt, 1904/1756. 1906-os csomó. 1906. nov. 18-i orgona átadás-átvétel jegyzőkönyve.

⁵⁹ Magyarósi 1907. 35.

⁶⁰ ZilahLvt, 1904/1756. 1907-es csomó. 1907. június 29 és szeptember 18-i kifizetések.

⁶¹ Uo. Országgh Sándor követelése 1907. szept. 25. és 1907. nov. 18.

⁶² ZilahLvt, 1904/1756. 1907-es csomó. Dr. Darvas Béla ügyvéd felszólítása 1907. dec. 9. Az irat hátán a kifizetett összegek.

⁶³ Uo. 1908-as, 1909-es csomó. Országgh levele 1908. jan. 4. és 1909. jún. 15. Kivonat az ehk presbitériumának 1908. márc. 22-i jkv-ből.

⁶⁴ ZilahLvt, 1907–1913 dosszié/1876–2087 leltári számok. 1962.

⁶⁵ ZilahLvt, 1904/1756. 1911-es csomó. Országgh Sándor 1911. szept. 11-én írt levele.

⁶⁶ ZilahLvt, 1907–1913 dosszié/1876–2087 leltári számok. 2020.

kérte, hogy az orgona javítását halasszák áprilisra.⁶⁷ A javítást mégsem halasztották el, március 31-re be is fejezték, de a kifizetésében úgy egyeztek meg, hogy az egyházközség tartozását csak akkor egyenlíti ki, ha a javítás az egyéves „próbát” kiállja. Négy nappal az egy év lejártá előtt, 1913. március 27-én kérte Ország a kicserélt 752 darab fűvócska membránjának kifizetését, de a munkások bérét nem számolta fel.⁶⁸ A fizetéssel az egyházközség ismét késett. 1914 elején Ország kérte a javítás során felhasznált anyagok árának törlesztését.⁶⁹ Ez az utolsó levélváltás az orgonaépítővel.

Az orgona sípjait valamikor 1917–1918 között rekvirálták, de az egyházközségi iratok között csak az általános miniszteri és püspöki tájékoztató található az orgonasípok és a rézből készült tetők beszolgáltatása ügyében.⁷⁰ A pontos dátum így nem határozható meg, de a rekvirálás tényét igazolja, hogy az egyházközség 1922-ben pótolta a hiányzó sípokat.

1922 augusztusában a Wegenstein L. Fiai céget keresték meg az orgona javításával kapcsolatosan. A cég augusztus 29-én válaszolt az egyházközségnek, és beterjesztette a költségvetést. A megsérült ónsípok kijavítását nem vállalták, azok helyett újak készítését ajánlották. A költségvetés bevezetésében a cég az orgonaépítést legújabb vívmányára, a horganyból készült homlokzati sípokra hívta fel az egyházközség figyelmét, és különböző véleményekkel támasztotta alá, hogy a horgany sípok kinézetben és hangban ugyanolyanok, mint az ónból készült sípok, de lényegesen olcsóbbak. A költségvetés az általános javítások mellett két lehetőséget ajánlott: a régi sípok beolvasztását és újraöntését, elkészítését, vagy új sípok készítését horganyból, mely drágább lett volna ugyan, de a cég kész volt átvenni az egyházközségtől a megrongált sípok ónanyagait, és annak árát leszámítani az új sípok árából. A Principál 8' regiszterben 33 sípot az Octáv 4' regiszterben 20 sípot kellett pótolni illetve újrakészíteni.⁷¹ Szeptemberben Wegenstein még pontosított az ajánlaton, és kilátásba helyezte, hogy a cég egyik megbízottja fel fogja keresni az egyházközséget, hogy felmérje az orgona állapotát.⁷² Október végén értesítette Kádár Géza lelkészt, hogy a cég főszerelője hamarosan megérkezik az egyházközségbe, egyúttal az áremelkedésre való tekintettel sürgette a lelkészt, hogy az orgonasípokat rendelje meg. A lelkész a horganyból készítenő sípokat október 30-án meg is rendelte.⁷³ A szerelő felmérése után Wegenstein november 28-án küldte el az új költségvetést, amely szerint az új sípok behelyezése mellett az orgona erősen leromlott állapot miatt alapvető tisztítási, szabályozási javításokat kell rajta elvégezni, és kilátásba helyezte, hogy személyesen fogja felügyelni a munkát.⁷⁴ Az egyházközség december 14-i válaszelevelében egy-két költségvetési tétel pontosítását kérte, egyben garanciát is az elvégzett munkára. Wegenstein tisztázta a felmerült kérdéseket, a garanciára vonatkozó kérést pedig frappánsan válaszolta meg: „A részünkről adandó biztosíték gyárunk 35 évi fennállásának ideje alatt szerzett keresztény hírnév.”⁷⁵ A levélre nem érkezett az egyházközségtől válasz, 1923 januárjában Wegenstein megsürgette a megrende-

⁶⁷ ZilahLvt, 1904/1756. 1912-es csomó. 1912. márc. 2-án kelt levél.

⁶⁸ Uo. 1913-as csomó.

⁶⁹ Uo. 1913-as csomó. 1914. jan. 30-án kelt levél.

⁷⁰ ROL, Szilágy megyei Igazgatóság. F 220 – A Zilahi Református Egyházközség levéltára. 19/1917

⁷¹ ZilahLvt, 1904/1756. 1922-es csomó. 1922. aug. 29-én kelt levél.

⁷² Uo. 1922. szept. 21-én kelt levél.

⁷³ Uo. 1922. okt. 24-én és 30-án kelt levél.

⁷⁴ Uo. 1922. nov. 28-án kelt levél és költségvetés.

⁷⁵ Uo. 1922. dec. 21-én kelt levél.

lőt, hogy határozzon az elküldött javítási ajánlatról. Az egyházközség január 18-án arról döntött, hogy a javítást elnapolják, és csak az új sípok beszerelését és hangolását kéri Wegensteintől,⁷⁶ aminek az árát február 8-án kifizették.⁷⁷ Az új homlokzati sípokot a cég beszerelte, és a félig-meddig megjavított orgonát március 4-én az egyházközség átvette.⁷⁸

Az orgona újabb javítása nem váratott sokáig magára. 1931-re már jelentkeztek a pneumatikus rendszer jellegzetes hibái: a szelepemelő légszakokon a membránok kilyukadtak (Szeidl Ferenc nagyváradai orgonaépítő szerint Országgh amúgy is gyenge anyagot használt), és a rengeteg szélcsatorna csatlakozásánál levegőt vesztett az orgona. Az egyházközség kérésére Szeidl 1931. február 16-án elküldte az orgonajavítás költségvetését, amelyben a fenti hibák orvoslásán kívül az orgona teljes tisztítását, új fúvó készítését és egy villany-fúvómotor beszerelését irányozta elő.⁷⁹ Augusztusban tovább folytatódott a levelezés: az egyházközség nem az egész orgona, hanem csak néhány regiszter megtisztítását szerette volna, Szeidl pedig ennek nehézségeire hívta fel a figyelmet. Az alkudozások végeredménye az lett, hogy az új fúvó elkészítését elhalasztották azzal a megjegyzéssel, hogy a villanymotor beszerelése úgyis nagyjából megoldja a levegő pótlását. Az egyházközség valószínűleg anyagi megfontolásból ragaszkodott csak néhány regiszter sípjainak megtisztításához, és a költségek csökkentéséért még a megmaradt összetaposott ónsípokot is el akarta Szeidllnek adni. A munkálatokat ekkor még nem kezdték el.⁸⁰

Szeidl októberben ismét arról próbálta meggyőzni az egyházközséget, hogy jó volna az orgonát teljes egészében megjavítani, mert a fúvó és a pneumatikai szerkezet nagyon rossz állapotban volt, és mert fél munkával nem sokat érnek. Ismételten sürgette a megrendelést, és kibédi munkája befejezése után, novemberre tervezte a javítás megkezdését.⁸¹ A munkálatokat valószínűleg akkor meg is ejtették, december 30-án Szeidl már csak egy apró elmaradt munkálat miatt kért elnézést, egyben megköszönte a neki átküldött ónsípokot.⁸² 1932. január elején Szeidl a javítás árának utolsó részletét kérte.⁸³

A már meglehetősen megviselt és bizonyos tekintetben eredetileg is kevésbé megfelelően megépített⁸⁴ orgonát a zilahi gyülekezet 1940-ben ismét javíttatni akarta. Az Angster József és Fia pécsi orgonaépítő cég véletlenül szerzett tudomást az egyházközség szándékáról. Borgulya Endre szarvasi evangélikus karnagy és orgonista (aki mint tartalékos zászlós éppen Zilahon teljesített abban az időben szolgálatot) vizsgálata alapján egy előzetes költségvetés-tervezetet küldött el az év novemberében az egyházközségnek egyben azt is felajánlva, hogy egy pontosabb költségvetés-tervezet elkészítése ügyében az Angster cég éppen a környéken dolgozó alkalmazottja alaposabban is megvizsgálná a hangszert. Az előzetes költségvetés az orgona átdolgozásáról szólt. A játszóasztalt átépítenék, és több játéktechnikai segítővel szerelnék fel. Az I. Manuál Dolce (Dulcia) 4° regiszterét kicserélnék Csőfuvola 4°-re, az Eoline 8° és a Sylvestrina 8° sípjából azok helyére egy Vox

⁷⁶ ZilahLvt, 1904/1756. 1923-as csomó. 1923. jan. 6-án kelt levél és válasza.

⁷⁷ Uo. 1923. febr. 8-i számla.

⁷⁸ Uo. 1923. márc. 4-i orgona átadási-átvételi jkv.

⁷⁹ ZilahLvt, 1930–1936/2380–2469. 2385/2. A költségvetés az 1904/1756 csomóban jelzet nélkül.

⁸⁰ ZilahLvt, 1904/1756. 1931-es csomó. Szeidl Ferenc 1931. aug. 4-én, 13-án kelt levelei.

⁸¹ Uo. Szeidl Ferenc 1931. okt. 25-én kelt levele.

⁸² ZilahLvt, 1930–1936/2380–2469. 2385/1.

⁸³ ZilahLvt, 1904/1756. 1932-es csomó. Szeidl Ferenc 1932. jan. 11-én kelt levele.

⁸⁴ Uo. 1940-es csomó. Angster József és Fia cég 1940. nov. 8-án kelt levele.

coelestis 8' 2 soros és egy Sesquialera 2'+1 2/5' regisztert, a II. Manuál Dolce 4' regisztere helyébe Oktáv címbel 1'+1/2' regisztert, a pedál régi Cello 8' regiszteréből pedig Korálsíp 4' regisztert építenének. A II. Manuál redőnyszerkezetét megjavítanák, és egy Tremolo-t készítenének, valamint egy új villanyfűjtatót szerelnének be. Emellett kijavítanának minden szerkezeti hibát, elvégeznének minden tisztítási és hangolási munkát.⁸⁵ Az egyházközség kapott az alkalmon, mert decemberig az Angster cég már megejtette a vizsgálatot, és 10-én már el is küldte az új, pontosabb költségvetést. Ebben a fentiek mellett az is szerepel, hogy a játszóasztal belsejét teljesen újjáépítenék, 3 új normálkopulát és 3 új oktávkopulát szerelnének be. A cég átépítené a regisztrációt belső szerkezeti részeivel együtt a következő új játéktechnikai segítőkkal: Hengercrescendo (ehhez mutató), redőny a II. Manuálhoz, Henger el, Plenum, Tutti. A Vox coelestis 8' regiszterének beépítését pontosították: a régi Eolin 8' sípsor fennebb hangolásával képeznék ki. Ebben a tervezetben a 3 soros Acuta is megjelenik 2'+1 1/3'+1' összetételben. A Korálsíp 4'-et is a régi Cello 8' átalakításával képeznék ki.⁸⁶ Az egyházközség valószínűleg elnapolta a javítás kérdését, mert a következő levélváltásra csak 1942. október elején került sor, amelyben Angsterék fenntartották az 1940. decemberi ajánlatukat, csupán a kért áron módosították.⁸⁷ Az egyházközség körülbelül ezzel egyidőben más orgonaépítőknél is érdeklődött. November 17-én levelet írtak Szeidl Ferencnek, aki akkor már átköltözött Debrecenbe, valamint Gerstenengst József budapesti orgonaépítőnek, kérve, hogy mindketten küldjenek költségvetést, mert decemberben az egyházközség szeretné megjavíttatni az orgonát. Szeidl Ferenc helyett Üveges Zoltán debreceni orgonaépítő válaszolt az egyházközségnek, hogy a munkát nem tudja elvállalni, esetleg a következő évben.⁸⁸ Gerstenengst József december elején küldte el a maga költségvetését,⁸⁹ amely szinte szóról szóra megegyezik Angster 1940-es ajánlatával. Ezek szerint Angster tervét az egyházközség több orgonaépítőnek elküldte, hátha más cég olcsóbban elvállalná a munkát. Gerstenengst költségvetése szerint az orgonajavítás 5150 pengőbe, az új fűvómotor még 2100 pengőbe került volna. Angster '42-es költségvetés kiegészítése pedig összesen 5280 pengőről szólt. Az egyházközség ennek ismeretében úgy döntött, hogy Angster ajánlatát fogadja el, és erről decemberben értesítették a céget,⁹⁰ amely a döntést örömmel vette tudomásul.⁹¹

Azt nem tudjuk pontosan, hogy mikor kezdték el a munkát, mert 1943. márciusában Angster a villanymotor beszerzésének nehézségeiről írt, de a munkálatokról nem tett említést.⁹² Az átépítésről szóló első irat április 17-én keltezett, amelyet Angsterék a tiszaroffi Herczegh László⁹³ kántornak írtak. Ebben a levélben az Angster cég üdvözölte a kántor Zilahra szóló meghívását, és közölte, hogy a régi orgonát a műhelybe

⁸⁵ ZilahLvt, 1904/1756. 1940-es csomó. Angster József és Fia cég 1940. nov. 8-án kelt levele.

⁸⁶ Uo. Angster József és Fia cég 1940. dec. 10-én kelt levele.

⁸⁷ Uo. 1942-es csomó. Angster József és Fia cég 1942. okt. 9-én kelt levele.

⁸⁸ Uo. Üveges Zoltán 1942. nov. 29-én kelt levele.

⁸⁹ ZilahLvt, 1904/1756. 1942-es csomó. Gerstenengst József 1942. dec. 4-én kelt levele.

⁹⁰ Uo. Zilahi Ehk 1942. dec. 16-án kelt levele.

⁹¹ Uo 1942. dec. 30-án kelt levele.

⁹² Uo. 1943-as csomó. Angster 1943. márc. 23-án kelt levele.

⁹³ Úgy látszik, hogy Herczegh László tanácsaival aktívan részt vett az orgona átalakításában. Köblös Endre lelképásztor egy levelében meg is jegyezte, hogy presbitériumunk belement, hogy három manuális asztalt készítsünk 1850 plusz kiadással az Igazgató Úr kedvéért [...]. A többi kívánságait is teljesítjük az orgona átalakításával kapcsolatosan [...]. ZilahLvt, 1904/1756. 1943-as csomó. Zilahi Ehk 1943. máj. 28-án kelt levele Herczegh László kántortanítónak.

már elszállították, átszerelését megkezdték, és a kántor működését már egy újjáépített, modern orgonán kezdheti meg. Angster közölte az átépítendő orgona új, módosított diszpozícióját is:

I. Manuál	II. Manuál	Pedál
1. Burdon 16'	11. Hegedűprincipál 8'	18. Principálbass 16'
2. Principál 8'	12. Éjkiürt 8'	19. Violonbass 16'
3. Salicional 8'	13. Silvestrina 8'	20. Subbass 16'
4. Gamba 8'	14. Vox coelestis 8'	21. Fafuvola 8'
5. Fuvola 8'	15. Kisfuvola 4'	22. Korálsíp 4'
6. Oktáv 4'	16. Pikoló 2'	
7. Csövesfuvola 4'	17. Akuta 3 sor	
8. Fugara 4'		
9. Superoktáv 2'		
10. Mixtura 5 sor		

Ezen kívül Angster még néhány bővítést is ajánlott: Kéziregiszter, Kapcsoló hengerből el, Manuál 16' el (a suboktáv kopulákat kapcsolja ki), még egy szabadkombináció és főregiszter-rögzítő felszerelését.⁹⁴

Az egyházközség és az Angster cég 1943. áprilisi levélváltásból az is kiderül, hogy az egyházközség úgy szerette volna a játszóasztalt átépíttetni, hogy abba majd egy harmadik manuált is be lehessen építeni. Angsterék viszont kifejtették, hogy amennyiben 3 manuálos orgonát szeretne az egyházközség, ahhoz teljesen új játszóasztal építése szükséges, valamint bővebbre kell építeniük magát az orgonaszekrényt is, hogy a később bekerülő regisztereknek legyen helyük. Ezen új munkálatok pedig 1850 pengő többletköltséget jelentettek. Angsterék reménykedtek abban, hogy a villanymotor nélkül nyárra elkészül az orgona.⁹⁵

1943 májusában tovább folyt a regiszterek cseréjéről szóló levelezés. Angster ajánlotta a Vox coelestis cseréjét egy két soros Sesquialtera-ra, mivel a diszpozíció akkori állása szerint az orgonában meglehetősen hátrányos a felhangok hiánya.⁹⁶ Május 7-én az egyházközség arról érdeklődött, hogy mennyi lenne a harmadik manuálba építendő regiszterek ára, illetve a Vox coelestis-t át lehetne-e tenni a harmadik manuálba, és így összesen mennyibe kerül az orgona.⁹⁷ Angster jónak találta ez utóbbi ötletet, és azt is felajánlotta, hogy a Vox coelestis regisztert elraktározzák a később megépítendő harmadik mű számára. Az Angster-levél hátlapján a lelkipásztor is ezt a megoldást jegyezte fel: Angster a 3 manuálos játékasztalt készítse el, úgy, hogy azon munka ne legyen, bármikor is kerülne beépítésre a 3. mű változatai. Ez a legtisztább megoldás. A játékasztal az orgona idegközpontja, ott áll vagy bukik az építés sikere. Nagy sípszekrény már gyermekjáték.⁹⁸ A presbitérium júniusban végül elhatározta, hogy a játszóasztalt 3 manuálosra építik, hogy ahhoz bármikor könnyűszerrel beszerelhető legyen a harmadik mű.⁹⁹ Angsterék örömmel vették tudomásul a megrendelést, és a három manuálos

⁹⁴ ZilahLvt, 1904/1756. 1943-as csomó. Angster 1943. ápr. 17-én kelt levele.

⁹⁵ Uo. Zilahi Ehk 1943. ápr. 22-én és Angster ápr. 29-én kelt levele.

⁹⁶ ZilahLvt, 1904/1756. 1943-as csomó. Angster 1943. máj. 4-én kelt levele.

⁹⁷ Uo. Zilahi Ehk 1943. máj. 7-én kelt levele.

⁹⁸ Uo. Angster 1943. máj. 15-én kelt levele.

⁹⁹ Uo. Zilahi Ehk 1943. jún. 7-én kelt levele.

új tervekhez még néhány játéktechnikai segítő beszerelését ajánlották.¹⁰⁰ Ebben a hónapban Angsterék és az egyházközség még megoldották a villanymotor körüli bonyodalmatokat, és arról leveleztek, hogy az orgonát szeptember közepére igyekeznek felállítani.¹⁰¹ Az orgona építése nyáron levélváltás nélkül folyt, szeptember 17-én és 21-én azonban az Angster cég az új játszóasztal megrendelésére és háborús okokra hivatkozva azt írta, hogy az orgona játszóasztalának leszállítása késni fog, ellenben a sípokát és egyéb alkatrészeket készültek Zilahra küldeni.¹⁰² A sürgetés a hónap folyamán folytatódott, az egyházközség az október 20-án tartandó templomi rádiós közvetítésre már a templomban szeretne volna látni és hallani az orgonát, de Angsterék ezt nem tartották kivitelezhetőnek.¹⁰³ A levelezés novemberben is tovább folyt, az egyházközség december 10-re szeretne volna az orgona leszállítását.¹⁰⁴

Az orgona decemberben még biztosan nem volt kész, mert a következő levélváltásra 1944 márciusában került sor, amelyben ismét a Németországból megrendelt villanyfúvó és a munkálatok késése volt a téma. Angsterék azzal sem biztatták, hogy hűs-vétra készen lesznek az orgona beszerelésével.¹⁰⁵ Így is történt, június 20-án arról írtak, hogy a szerelő betegsége miatt tovább késik az orgona összeszerelése, de azt a következő héten okvetlenül megkezdik.¹⁰⁶ Tíz nap múlva a villanymotor késése volt levélváltás témája,¹⁰⁷ júliusban azonban új fordulatról számolnak be az iratok. Az egyházközség talán úgy gondolva, hogy ha már ekkora orgonajavításba fogott, akkor a készítendő hangszer erdélyi viszonylatban legyen igen komoly méretű, az orgona áttervezését kérte, és az új költségvetést július 18-án az Angster cég elküldte. Valószínű, hogy a tervek már jóval hamarabb elkészültek, és a munkálatok már javában folytak, mert az elküldött levél arról szól, hogy az új költségvetés szerinti orgona beszerelése már a végéhez közeledik.¹⁰⁸ Az új költségvetés egy sokkal nagyobb és magasabb színvonalú orgonát mutatott be. E szerint az orgona új diszpozíciója a következő volt:

A régi manuálok 54 hangról 58-ra és a pedálsor 27 hangról 30 hangra való bővítése.

I. Manuál C – a”” 58 billentyű

I+III sub

I+III super

1. Burdon 16' (Ország, kiegészítve)
2. Principál 8' (Ország, kiegészítve)
3. Fuvola 8' (Ország, kiegészítve)
4. Salicional 8' (Ország, kiegészítve)
5. Oktáva 4' (Ország, kiegészítve)
6. Csövesfuvola 4' (az Ország féle Dulcia helyébe)
7. Fugara 4' (Ország, kiegészítve)
8. Erdei fuvola 2' (Angster első tervéből a Superoktáv 2' helyébe)
9. Mixtura 5 s 2 ^{2/3}' (Ország, kiegészítve)

¹⁰⁰ ZilahLvt, 1904/1756. 1943-as csomó. Angster 1943. jún. 15-én kelt levele.

¹⁰¹ Uo. Angster 1943. jún. 25-én, Zilahi Ehk júl. 2-án kelt levele.

¹⁰² Uo. Angster 1943. szept. 17-én és 21-én kelt levelei.

¹⁰³ Uo. Zilahi Ehk 1943. szept. 23-án és Angster szept. 27-én és okt. 8-án kelt levele.

¹⁰⁴ Uo. Zilahi Ehk 1943. nov. 8-án és nov. 20-án, Angster nov. 16-án kelt levele.

¹⁰⁵ Uo 1944-es csomó. Angster 1944. márc. 16-án kelt levele.

¹⁰⁶ Uo. Angster 1944. jún. 20-án kelt levele.

¹⁰⁷ Uo. Angster 1944. jún. 30-án kelt levele.

¹⁰⁸ ZilahLvt, 1904/1756. 1944-es csomó. Angster 1944. júl. 19-én kelt levele.

II. Manuál – pozitívmű C – a^{'''} 58 billentyű

10. Hegedű principál 8' (Ország, kiegészítve)
11. Födött 8' (Ország Fuvola maior 8' és Angster első terve Éjikut 8' helyett)
12. Fuvola 4' (Ország-féle Fuvola minor 4' helyett)
13. Piccolo 2' (Ország, kiegészítve)
14. Sesquialtera $2 \frac{2}{3} + 1 \frac{3}{5}$ (új)
15. Akuta 3 s. 1 $\frac{1}{3}$ ' (Angster első tervéből)
16. Zengőregál (újonnan beépítendő nyelvsípsor)

III. Manuál C – a^{'''} 58 billentyű

17. Gamba 8' (az I. Manuálról áthozva és kiegészítve)
 18. Kupakfuvola 8' (kerekded telt hanggal)
 19. Quintaton 8' (könnyed, világos hanggal)
 20. Vox coelestis 2 s. 8' (a régi Silvestrina és Eolin 8' változatokból összeállítva, átdolgozva, kiegészítve és újraindítva)
 21. Zergékürt 4' (telt, kürtszerűen sugárzó jelleggel)
 22. Svájcsíp 4' (átfolyó sípokkal, élénken fuvolás jelleggel)
 23. Superoktáv 2' (élénken csengő principáljelleggel, az első terv II. Manuáljáról)
 24. Címbe 4 s. 1' (finoman átható, színesen csengő, kevert hanggal)
 25. Görbékürt 8' (nyelvsíp, beépítése egyelőre elmarad)
- Tremolo III.

Pedál C – f 30 billentyű

P+III super

26. Principálbass 16' (rég, kiegészítve)
27. Subbass 16' (rég, kiegészítve)
28. Oktávbass 8' (rég, kiegészítve)
29. Fedett éjikut 8' (új, fedett fasípokkal, jól alapozó, lágyan telt hanggal)
30. Korálsíp 4' (Angster első tervéből)
31. Zúgósíp 2 s. 2' (új, élénken színező jelleggel)
32. Lágypuzon 16' (új nyelvsípsor, egyelőre elmarad)¹⁰⁹

Az hangszer újjáépítése júliusban befejeződött, azt az egyházközség július 22-én átvette.¹¹⁰ Angster július 25-én küldte el számláját, amiből az is kiderül, hogy a villanymotor még mindig nem érkezett meg se Pécsre, se Zilahra,¹¹¹ ezt pedig az egyházközség igen fájjalta, mert az orgona fűjtatása emberi erővel szinte lehetetlen, hangja élvezhetetlen.¹¹² Augusztusban az egyházközség és a cég egyezkedett még a kért összeg csökkentéséről, valamint néhány síp beszereléséről is.¹¹³ A további munkálatokról nincsen több információ, a levelezés a háborús front közeledésével végleg megszakadt. A Németországból megrendelt villanymotor ugyanezen okok miatt soha nem érkezett meg, azt az egyházközség Simon László kolozsvári orgonaeépítőtől rendelte meg 1947 júliusában.¹¹⁴

¹⁰⁹ ZilahLvt, 1904/1756. 1944-es csomó. Angster 1944. júl. 19-én kelt levele.

¹¹⁰ Uo. Zilahi Ehk 1944. júl. 31-én kelt levele.

¹¹¹ Uo. Angster 1944. júl. 25-én kelt levele.

¹¹² Uo. Zilahi Ehk 1944. júl. 31-én kelt levele.

¹¹³ Uo. Zilahi Ehk 1944. aug. 2-án, Angster aug. 10-én írt levele.

¹¹⁴ ZilahLvt, 1947–1949/2822–2886 dosszié. 2833.

1953 júliusában Szabó Gy. László megisztította az orgonát, a kisebb hibákat kijavította.¹¹⁵ Az egyházközség augusztus 7-én átvette a megjavított orgonát. Hrdlička Lajos kolozsvári orgonaépítő 1958 júliusában végzett az orgonán generál-javítást.¹¹⁶

Az orgona ma az 1944-es építési állapotban van. A tervezett III. manuál be van építve a játszóasztalba, de mint II. manuál, a 3. műhöz tartozó egyéb bővítési munkálatot pedig nem sikerült elvégezni. A nyelvsípok beépítésére sem került azóta sor, de a működő I. és III. manuál 54-ről 58 hangra való bővítését Angster befejezte, és a játszóasztal regiszterkapcsolói mellé jobbra a saját, 1284-es opus-számát tette, a bal oldalra pedig az 1943-as évszámot.

Az orgona tehát még máig sincsen teljesen befejezve (akárcsak a kolozsvári evangélikus-lutheránus templomban található Walcker-orgona), és jobb időket vár, hogy teljesen kiépítve méltó koncertorgonája (is) legyen nemcsak a környéknek, hanem – református viszonylatban – az egész országnak.

	Ország Sándor 1906 Manuálok C – F [”] 54 billentyű Pedál C – d [’] 27 billentyű	Angster és Fia 1943 Manuálok C – F [”] 54 billentyű Pedál C – d [’] 27 billentyű	Angster és Fia 1944 Manuálok C – a [”] 58 billentyű Pedál C – f [’] 30 billentyű
I. Manuál	1. Principál 8’	1. Burdon 16’	1. Burdon 16’
	2. Bourdon 16’	2. Principál 8’	2. Principál 8’
	3. Fuvola 8’	3. Salicional 8’	3. Fuvola 8’
	4. Gamba 8’	4. Gamba 8’	4. Salicional 8’
	5. Salicional 8’	5. Fuvola 8’	5. Oktáva 4’
	6. Octáv 4’	6. Oktáv 4’	6. Csövesfuvola 4’
	7. Fugara 4’	7. Csövesfuvola 4’	7. Fugara 4’
	8. Dulcia 4’	8. Fugara 4’	8. Erdei fuvola 2’
	9. Picola 2’	9. Superoktáv 2’	9. Mixtura 5 s 2 2/3’
	10. Mixtura 5 s. 2 2/3’	10. Mixtura 5 sor	
II. Manuál	11. Hegedűprincipál 8’	11. Hegedűprincipál 8’	10. Hegedű principál 8’
	12. Eolin 8’	12. Éjükt 8’	11. Födött 8’
	13. Fuvola maior 8’	13. Silvestrina 8’	12. Fuvola 4’
	14. Silvestrina 8’	14. Vox coelestis 8’	13. Piccolo 2’
	15. Fuvola minor 4’	15. Kisfuvola 4’	14. Sesquialtera 2 2/3’+1 3/5’
	16. Dolce 4’	16. Pikoló 2’	15. Akuta 3 s. 1 1/3’
	17. Superoktáv 2’	17. Akuta 3 sor	16. Zengőregál
III. Manuál (nincs befejezve)			17. Gamba 8’
			18. Kupakfuvola 8’
			19. Quintaton 8’
			20. Vox coelestis 2 s. 8’
			21. Zergekürt 4’
			22. Svájcsíp 4’

¹¹⁵ ZilahLvt, 1949–1954/2887–2972 dosszié. 2950.

¹¹⁶ ZilahLvt, 1904/1756. 1958-as csomó. Hrdlička Lajos 1958. júl. 10-én és 12-én kelt levele.

	Ország Sándor 1906 Manuálok C – F [”] 54 billentyű Pedál C – d [’] 27 billentyű	Angster és Fia 1943 Manuálok C – F [”] 54 billentyű Pedál C – d [’] 27 billentyű	Angster és Fia 1944 Manuálok C – a [”] 58 billentyű Pedál C – f [’] 30 billentyű
			23. Superoktáv 2’
			24. Címbe 4 s. 1’
			25. Görbekürt 8’
Pedál	18. Subbass 16’	18. Principálbass 16’	26. Principálbass 16’
	19. Violinbass 16’	19. Violonbass 16’	27. Subbass 16’
	20. Principálbass 16’	20. Subbass 16’	28. Oktáv bass 8’
	21. Octáv bass 8’	21. Fafuvola 8’	29. Fedett éjkiürt 8’
	22. Cello 8’	22. Korálsíp 4’	30. Korálsíp 4’
			31. Zúgósíp 2 s. 2’
			32. Lágypuzon 16’
Játéktechnikai segítő	P+I	P+I	P+I
	P+II	P+II	P+II
			P+III
	I+II	I+II	I+II
			I+III
			II+III
	I+II Super	I+II Super	I+III super
	I Sub	I Sub	I+III sub
	I PP	Henger	Henger
	I P	Henger el	Henger el
	I MF	Pianó	
	I F	II Tremoló	III Tremoló
	I FF	Kézregiszter el	Kéziregiszter el
	Kiváltó	Kapcs. Hengerből el	Nyelvek el
	Zárszelep	Manuál 16’ el	Manuál 16’ el
	II Super	Szabadkombináció	Szabadkombináció
	II P	Plenum	Plenum
	II MF		Főregisztrálás rögzítő
	II F	Generalkopula	Egyet szabadkombináció bev.
	II FF	Fúvócsengő	I. szabadkombináció bev.
			II. szabadkombináció bev.
			III. szabadkombináció bev.
			P szabadkombináció bev.
Teljes mű	Tutti	Tutti	
II Manuálhoz redőnszerkezet		II manuálhoz redőnszerkezet	
		II manuálhoz redőnszerkezet	